

THEMATISCHE FICHE

DE COLLECTIEVE MECHANISMEN DIE LEIDEN TOT (MASSA)GEWELD

HOE GEHOORZAAMHEID AAN EEN AUTORITEIT, GROEPSDRUK EN HET PASSIEVE BYSTANDEREFFECT KUNNEN LEIDEN TOT (MASSA)GEWELD EN DEZE KUNNEN VERKLAREN?

Colofon

Concept: RCN Gerechtigheids & Democratie

Tekst: Sara Lanoye

Disclaimer

© Illustraties

Ondanks de nodige nasporingen bleek het niet mogelijk om alle voor alle illustraties in dit educatief pakket de copyrights te verkrijgen. Eventuele rechthebbenden worden verzocht contact op te nemen met pedagogie@rcn-ong.be.

Inleiding

“Zou er ook in mij een moordenaar schuilen? Velen trapten in de val. Ik heb daar lessen uit getrokken. Je moet je altijd verzetten tegen bekrompen nationalisme, fanatisme en uitsluiting van anderen. Je mag je vrijheid als individu niet opgeven.”

(Hoeung overleefde de heropvoedingskampen van het Rode Khmer-regime)

In workshop 2 “Ik doe, dus ik ben! Hoe we kritisch kunnen leren denken en reageren” staat de getuigenis van Hoeung Ong over de misdaden in Cambodja centraal. Dit verleden geeft ons inzicht in bepaalde groepsmechanismen die dit massageweld mogelijk maken: groepsdruk, gehoorzaamheid aan een autoriteit, het bystandereffect en kritisch denken en handelen. Om je inhoudelijk voor te bereiden op de workshop bieden we een kort overzicht aan van het belang van inzicht in de complexe maatschappelijke context, alsook de gevaren van gehoorzaamheid aan een autoriteit, groepsdruk en het passieve bystandereffect. Een kritische bewustwording van deze processen zorgt dat je ze kan herkennen, waakzaam kan zijn wanneer ze zich afspelen en kan stilstaan bij jouw mogelijke reacties.

Een complexe context van onrechtvaardigheid die leidt tot discriminatie en geweld

Hoe is het mogelijk dat de bevolking oogluikend toelaat dat een groep vernietigd wordt en soms zelfs deels dit plan mee uitvoert? Hoe komt een gewone burger ertoe om dit soort misdaden te plegen? Hierbij gaat het vaak om een complex samenspel van verschillende factoren: een onzekere economische situatie, politieke instabiliteit, juridische straffeloosheid bij onderdrukking en geweld, socio-culturele spanningen, ... Zo kunnen economische of politieke kwesties op regionaal en internationaal vlak de spanningen, frustraties en wraakgevoelens bij de bevolking doen toenemen. Denk maar aan de Vietnamoorlog en de burgeroorlog die Cambodja jarenlang teisterde en de Rode Khmer vrij spel gaven. Daarnaast leiden ongelijkheid en onrechtvaardigheid makkelijk tot gevoelens van onveiligheid en angst. Deze gevoelens kunnen ons kritisch denken blokkeren. Belangrijk hierbij is je angst en de situatie proberen te begrijpen om beter te kunnen reageren. Denk maar aan recente aanslagen in binnen- en buitenland. Hoe reageerde jij? Hoe reageerden jouw leerlingen? Hoe uitten zich deze angst en onzekerheid en hoe ga je hiermee om? Deze situaties kunnen vooroordelen en polarisatie vergroten: Wie zich bedreigd voelt, heeft de neiging een verantwoordelijke aan te duiden. Wanneer één bepaalde groep mensen de schuld krijgen van problemen, spreken we van een zondebokmechanisme en is discriminatie en geweld tegenover deze groep niet veraf meer.¹

¹ Stereotypen, vooroordelen en discriminatie vormen de kerngedachten van workshop 1 “Voor je oordeelt! Hoe weerwerk bieden tegen stereotypen, vooroordelen en discriminatie?”. Ook hoe je dit denken en de verdeeldheid tussen individuen kan doorbreken komt tevens ook aan bod.

Gehoorzaamheid aan een autoriteit

Dagelijks komen we in aanraking met personen met macht of een zekere autoriteit: een leerkracht, directeur/directrice, ouders, politie, politieke macht, ... Hun gedrag kan ons op een bepaalde manier beïnvloeden. We zullen stoppen met de fiets of auto wanneer een politieagent/e ons dat vraagt. Het kan van levensbelang zijn te gehoorzamen. Machtsverschillen en gehoorzaamheid kunnen dus in bepaalde omstandigheden nuttig zijn en zorgen voor orde in het verkeer, op school, in onze samenleving, ... Maar een persoon kan zijn of haar macht ook misbruiken voor negatieve doeleinden. Zo zorgde bijvoorbeeld de angst en terreur die de Rode Khmer zaaide dat de meerderheid van de Cambodjaanse bevolking gehoorzaamde. De leiders van de Rode Khmer hadden de absolute macht en installeerden een destructief staatsapparaat die de genocide organiseerde en uitvoerde. Bij massageweld oefent een sterk en zeer hiërarchisch machtsapparaat de autoriteit uit. Deze autoritaire macht heeft de touwtjes stevig in handen en verdeelt de taken, zodat de gedeelde verantwoordelijkheden minder zwaar aanvoelen. Dit zijn effectieve manieren om misdaden te legitimeren. Ook op kleinere schaal zien we dat jongeren gehoorzamen aan een leeftijdsgenoot om erbij te horen, onder groepsdruk of om niet het slachtoffer te worden van een pester. Een gezonde kritische reflectie over de gevaren, gevolgen en grenzen van (blinde) gehoorzaamheid is dus aangewezen. Sta stil bij vragen als: Wat zijn de intenties van de andere persoon? Welke invloed heeft deze persoon op mij (en anderen)? Wat is mijn eigen mening? Handel ik uit eigen wil en overtuiging? Wat zijn de gevolgen als ik (niet) gehoorzaam? Waar ligt mijn eigen grens aan gehoorzamen?

Ter info

Het experiment van Stanley Milgram uit 1974 toont de verregaande bereidheid tot gehoorzaamheid aan een erkende autoriteit. Ongeveer twee derde van de proefpersonen zou gevoelig zijn voor autoriteit en in een wetenschappelijk experiment een medemens kunnen doden. Proefpersonen dienen bij een foutief antwoord andere deelnemers elektrische schokken toe, die oplopen in spanning naarmate het experiment vordert. De aanwezigheid van de onderzoeker (als autoriteit) verhoogt de kans dat de proefpersonen de elektrische schokken blijft toedienen, zelfs tot de dodelijke maximumspanning. Dit experiment laat zien dat een autoriteit het gedrag van individuen beïnvloedt en hen zelfs kan aanzetten tot het plegen van geweld.

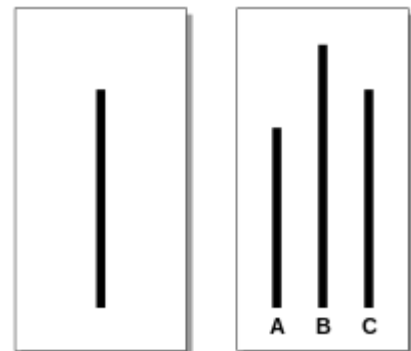
Groepsdruk

Net zoals groepen samenwerking en solidariteit kunnen voortbrengen, kunnen ze ook aan de basis liggen van gewelddadig en destructieve uitbarstingen. Groepsconformisme kan verschillende redenen hebben: niet willen opvallen, behoefte aan erkenning of veiligheid, ... In een context van massageweld en criminaliteit stimuleren leiders conformisme aan de dominante en heersende groep. Dit gebeurt door angst te zaaien, propaganda, beloften ter tegemoetkomingen, doodsbedreigingen, dreigen je uit te sluiten uit de groep, ... Toch is het mogelijk, ook al is dat niet makkelijk, om aan de druk van de meerderheid te weerstaan door je mening te uiten, maar ook door een alternatief voor te stellen. Om de nadelen van groepsconformisme te bestrijden zijn een meerstemmig dialoog, constructieve twijfel, kritisch denken en het aanvaarden van uiteenlopende opvattingen belangrijk. Ook op klasniveau is het belangrijk te (h)erkennen dat er groepsdruk meespeelt in het gedrag van anderen. Hoe kunnen we waakzaam zijn voor groepsdruk? Waar ligt de grens? Hoe kan je je persoonlijke vrijheid beschermen tegenover groepsdruk?

i

Ter info

Asch liet tijdens zijn experimenten in 1951 proefpersonen verschillende lengtes beoordelen. Wanneer de meerderheid van de groep beweert dat de linkse lijn even groot is als lijn A (wat overduidelijk niet het geval is), is de kans reëel dat de proefpersonen instemmen met de mening van de groep. Dit experiment toont aan dat individuen, al dan niet onder druk, zijn of haar mening en gedrag veranderen om beter overeen te stemmen met de meerderheid van de groep. Conformisme kan dus wegen op beslissingen die een individu neemt als lid van een groep.

Het bystandereffect

In een drukke winkelstraat ben je getuige van zinloos geweld. Reageer je? Het bystandereffect is een psychosociaal fenomeen dat zegt dat we minder geneigd zijn om te helpen als er andere mensen aanwezig zijn en niemand iets doet. Hoe groter de groep omstanders of bystanders, hoe kleiner de kans dat iemand ingrijpt. Maar van zodra iemand reageert, zullen andere omstanders ook helpen. Wat is de reden waarom we niet ingrijpen en reageren? Er zijn verschillende psychosociale verklaringen hiervoor. Ten eerste zoeken we de verantwoordelijkheid bij de andere getuigen, waardoor we zelf minder snel zullen ingrijpen. Want waarom zou jij de verantwoordelijkheid nemen om in te grijpen als anderen dat ook niet doen? Daarnaast kan ook de onwetendheid hoe te reageren bepalen waarom niemand ter hulp komt. Ook is er angst om door anderen te worden geëvalueerd, om zichzelf voor schut te zetten, anders te zijn dan anderen of zelf slachtoffer te worden. Ook bij massageweld speelt het gedrag van

omstaanders een doorslaggevende rol. Grijpen omstaanders niet in, dan lijkt het geweld van de daders gelegitimeerd. Tijdens en jaren na de Cambodjaanse genocide, bleef een reactie van de internationale gemeenschap uit, waardoor een klimaat van geweld en straffeloosheid bleef. Ook niet reageren maakt de weg vrij voor manipulatie en het daaruit voortkomend geweld. Maar hoe voorkom je nu dat je een passieve bystander bent?

i

Van passieve bystander tot actieve upstander: het 3D-model

Het is moeilijk om tegen de stroom in te gaan, vooral als anderen zwijgen. Toch zijn er zaken die ervoor zorgen dat we wél reageren. Personen met een grote empathische persoonlijkheid zullen geneigd zijn sneller te reageren. Je bewust zijn van je eigen mogelijkheden tot reageren, zorgt dat je geen passieve bystander blijft. Hierbij kan het 3D-model helpen:

1. **Direct:** Spreek de persoon (in nood) rechtstreeks aan: “Kan ik jou helpen?” Op deze manier toon je jouw bezorgdheid en geef je de mogelijkheid tot hulp. Het is de meest onmiddellijke en directe manier om te reageren.
2. **Delegate:** Wanneer je niet direct kan interveniëren (omdat je je ongemakkelijk of niet bekwaam voelt), kan het helpen om anderen bij de situatie te betrekken. Vraag anderen jou te helpen, bel de hulpdiensten, ...
3. **Distract:** Het kan ook helpen de aandacht van de situatie af te leiden en op die manier “ontwapen” je de situatie. Dit kan door bijvoorbeeld de weg of het tijdstip te vragen aan één van de betrokkenen.

Om je verder in te verdiepen...

We lijsten enkele interessante bronnen op om je te verdiepen in de besproken thema's. Sommige zijn beschikbaar in onze mediatheek. Aarzel niet om ons te contacteren via pedagogie@rcn-ong.be om deze te ontlenen.

Films en documentaires

Houlihan, J., *The Human Zoo*, 2000, 2u34min.

In deze driedelige documentaire bespreken verschillende wetenschappers sociopsychologische dynamieken zoals gehoorzaamheid aan een autoriteit, groepsconformisme en het bystandereffect. Sociopsychologische experimenten tonen deze mechanismen en processen aan.

Zimbardo, P., *Dr Z's 10 step program for becoming an everyday hero*, 2016, 1u32min, <https://www.youtube.com/watch?v=XqDKRjluM80&t=1045s>.

Dr. Philip Zimbardo stelt zich de vraag hoe gewone mensen betekenisvolle en heroïsche daden te stellen. The Heroic Imagination Project heeft als missie om gewone mensen de nodige kennis,

vaardigheden en strategieën bij te brengen om op uitdagende momenten in het leven op een actieve en solidaire manier te reageren en zo het verschil te maken.

Websites

<https://www.heroicimagination.org/>

Dr. Philip Zimbardo stelt zich de vraag hoe gewone mensen betekenisvolle en heroïsche daden te stellen. The Heroic Imagination Project heeft als missie om gewone mensen de nodige kennis, vaardigheden en strategieën bij te brengen om op uitdagende momenten in het leven op een actieve en solidaire manier te reageren en zo het verschil te maken.

<https://www.kazernedossin.eu>.

Kazerne Dossin is een museum over de Holocaust en mensenrechten. Vanuit de Holocaust gaat Kazerne Dossin op zoek naar de tijdloze mechanismen die kunnen uitlopen op massamoord en genocide. Deze mechanismen worden ontsluitend in lezingen en tentoonstellingen.

<https://onderwijs.hetarchief.be/>

Dit gratis webplatform zit vol gratis audiovisueel materiaal aan voor het onderwijs. De inhoud werd geselecteerd door en voor leerkrachten op basis van de eindtermen en leerplannen en in samenwerking met andere onderwijspartners.

Ontdek welk interessant en kwalitatief materiaal het aanbiedt rond stereotypen, vooroordelen en discriminatie.

Suggesties?

Jouw feedback is van onschatbare waarde. Maakte je gebruik van onze handleiding en/of één van onze thematische fiches? Ben je tevreden of wens je iets op te merken of aan te vullen? Laat dit ons gerust weten op pedagogie@rcn-ong.be. Alvast bedankt voor jullie waardevolle feedback!